

IMMANUEL KANT

Metafysica van de zeden

Ten geleide, vertaling en annotaties
Jabik Veenbaas en Willem Visser

Boom | Amsterdam

Inhoud

Ten geleide

Kants receptuur voor een humanistische praktijk 9

door Jabik Veenbaas en Willem Visser

Beknopte literatuurlijst 25

Verantwoording 27

Immanuel Kant *Metafysica van de zeden*

Voorwoord 31

Inleiding tot de metafysica van de zeden 36

DEEL I

METAFYSISCH BASISPRINCIPES VAN DE RECHTSLEER

Inleiding tot de rechtsleer 59

Rechtsleer deel I

Het privaatrecht

Het uiterlijke mijn en dijn in het algemeen

Hoofdstuk 1. De manier om iets uiterlijks als het zijne te hebben 73

Hoofdstuk 2. De manier om iets uiterlijks te verwerven 84

Sectie 1. Het zakenrecht 85

Sectie 2. Het persoonlijke recht 96

Sectie 3. Het op dingelijke wijze persoonlijke recht 109

Tussensectie. De *ideële verwerving* van een uiterlijk object
van de wilskeuze 117

Hoofdstuk 3. De subjectief-voorwaardelijke verwerving op basis van
de uitspraak van een openbaar gerechtelijk orgaan 124

Rechtsleer deel 2
Het publiekrecht

De overgang van het mijn en dijn in de natuurtoestand naar het mijn en dijn in de juridische toestand als zodanig 137

Publiekrecht, sectie 1. Het staatsrecht 142
Algemene opmerking over de juridische uitvloeisels van
de aard van de burgerlijke vereniging 152
Publiekrecht, sectie 2. Het volkenrecht 173
Publiekrecht, sectie 3. Het kosmopolitisch recht 182
Besluit 184

Addendum. Verklarende opmerkingen ter zake de metafysische basisprincipes van de rechtsleer 186

DEEL II

METAFYSISCH BASISPRINCIPES VAN DE DEUGDLEER

Voorwoord 207
Inleiding tot de deugdleer 211

1. Ethische basisleer

Deel I. De plichten van de mens jegens zichzelf als zodanig 247
Inleiding 249
Boek 1. De volmaakte plichten van de mens jegens zichzelf 254
Hoofdstuk 1. De plicht van de mens jegens zichzelf als
animaal wezen 253
Hoofdstuk 2. De plicht van de mens jegens zichzelf, louter
als moreel wezen 261
Boek 2. De onvolmaakte plichten van de mens jegens zichzelf
(ten aanzien van zijn doel) 277
Sectie 1. De plicht van de mens jegens zichzelf om zijn
natuurlijke volmaaktheid te ontwikkelen en te vergroten, dat
wil zeggen zijn plicht in pragmatisch opzicht 277

Sectie 2. De plicht van de mens jegens zichzelf om zijn
morele volmaaktheid te vergroten, dat wil zeggen louter in
zedelijk opzicht 279

Deel 2. De deugdplichten jegens anderen 281

Hoofdstuk 1. De plichten jegens anderen louter als mensen 283

Hoofdstuk 2. De ethische plichten van de mensen jegens
elkaar ten aanzien van hun *toestand* 304

Besluit van de basisleer. De innigste vereniging van liefde en
achting in de *vriendschap* 306

11. Ethische methodeleer

Sectie 1. De ethische didactiek 315

Sectie 2. De ethische ascetiek 323

Besluit. De religieuze leer als de leer van de plichten jegens God ligt
buiten de grenzen van de zuivere moraalfilosofie 325

Noten van de vertalers 331

Register 337

Ten geleide

Kants receptuur voor een humanistische praktijk

‘Maar wie van zichzelf een worm maakt, mag nadien niet klagen dat hij met voeten wordt getreden.’ (Immanuel Kant, *Metafysische basisprincipes van de deugdleer*, § 12)

PROBLEMEN MET DE CENSUUR

Al in de jaren 1760 vat Kant het plan op om een ‘metafysica van de zeden’ te schrijven, maar pas veel later, nadat hij zijn drie grote Kritieken heeft gepubliceerd, krijgt dat plan definitief vorm. In december 1792, twee jaar na de publicatie van zijn derde en laatste Kritiek, laat hij Johann Benjamin Erhard weten dat hij die metafysica van de zeden ‘onder handen heeft’. Het project vordert echter moeizaam. In mei 1793 beklagt hij zich in een brief aan de jongere filosoof Johann Gottlieb Fichte over het feit dat zijn krachten afnemen en hij wat trager wordt. Intussen publiceert hij nog genoeg. Zo brengt hij in datzelfde jaar *De religie binnen de grenzen van de rede* uit, een werk dat hij zelf beschouwt als wezenlijk onderdeel van zijn grote filosofische plan. Bovendien publiceert hij met enige regelmaat kleinere geschriften.

In het wintersemester van 1793-1794 houdt Kant zich kennelijk weer intensief bezig met de metafysica van de zeden, want hij wijdt zijn gebruikelijke reeks metafysicacolleges aan dit onderwerp. Kort daarop geeft hij het project vermoedelijk de beslissende impuls, maar in 1793 komt er een probleem op zijn pad dat de publicatie van een nieuw werk over ethiek zou kunnen belemmeren. Als hij in dat jaar *De religie binnen de grenzen van de rede* publiceert, reageert de bekrompen koning Frederik Willem II furieus. Hij laat zijn minister van kerkelijke zaken, Johann Christoph von Wöllner, een brief aan Kant opstellen waarin deze wordt gesommeerd om voortaan af te zien van dergelijke ketterse publicaties. Kant antwoordt dat hij ‘als loyaal onderdaan van Uwe Majesteit’ niet meer over religie zal schrijven of doceren.

In de praktijk betekent dit dat hij zijn best doet om het orthodoxe bewind niet al te veel aanstoot te geven. Hij stelt bijvoorbeeld de pu-

blicatie van *De strijd der faculteiten* uit tot na Frederik Willems dood in november 1797. Toch brengt hij nog voor diens overlijden zijn *Metafysica van de zeden* uit. Het eerste deel, *Metafysische basisprincipes van de rechtsleer*, verschijnt in januari 1797, het tweede deel, *Metafysische basisprincipes van de deugdleer*, in augustus van datzelfde jaar. En in dat boek komt Kants eigenzinnige visie op de godsdienst wel degelijk ter sprake.

DE METAFYSICA VAN DE ZEDEN: DE INHOUD OP HOOFDLIJNEN

De algemene inleiding

Kants *Metafysica van de zeden* heeft dus twee hoofdonderdelen, de *Metafysische basisprincipes van de rechtsleer* en de *Metafysische basisprincipes van de deugdleer* (hierna aangeduid als *Rechtsleer* en *Deugdleer*). In een uitvoerige algemene inleiding motiveert Kant om te beginnen de noodzaak van een *Metafysica van de zeden*. We zien hier de hoofdargumentatie uit de *Fundering voor een metafysica van de zeden* terugkeren: een zedelijkheid moet gefundeerd worden op *a priori* principes, die voorafgaan aan de ervaring. Zonder zulke principes zou zo'n zedelijkheid onzuiver worden, omdat ze wordt ingegeven door de zintuiglijke neigingen van de mens.

Kant meent zelfs dat het een morele plicht is om ons zedelijk stelsel als een metafysica op te vatten. Het begrip 'plicht', voor Kant de kern van de morele praktijk, tilt hij hier naar een hoger plan, namelijk naar de filosofische basis van die praktijk. In de tweede inleiding van de *Kritiek van het oordeelsvermogen* gaat Kant op een vergelijkbare manier te werk: daar beargumenteert hij dat we de natuur *zó behoren* te denken dat die ruimte biedt voor de verwerkelijking van het doel dat de ethische wetten ons stellen; dat we, met andere woorden, de plicht hebben om die natuur als zodanig op te vatten. Het reflexief oordeelsvermogen stelt ons daartoe in staat: het biedt ons de mogelijkheid om de zintuiglijk er-vaarbare natuur te denken *alsof* daar een zedelijk doel aan ten grondslag ligt.

In de *Kritiek van het oordeelsvermogen* gebruikt Kant het begrip 'plicht' dus om de mens een zinvol aards perspectief te kunnen blijven bieden voor zijn zedelijk handelen. In de *Metafysica van de zeden* doet

hij in wezen hetzelfde: we hebben een metafysica van de zeden nodig, zegt Kant, omdat de zekerheid van ons zedelijk bestaan anders niet kan worden gegarandeerd.

Kant ziet het recht als onderdeel van zijn metafysica van de zeden. Het recht behoort net als de ethiek tot het rijk waar de ‘wetten van de vrijheid’, de morele wetten, gelden. In het rechtsdomein wordt beoordeeld of handelingen van de mens daarmee in uiterlijke zin overeenstemmen, in het ethische domein of handelingen van de mens daar in innerlijke zin mee overeenstemmen, dus of die voortkomen uit een volstrekt zuivere, niet door zintuiglijkheid bezoedelde drijfveer. Kant trekt de vergelijking met de a priori aanschouwingsvormen van ruimte en tijd uit zijn *Kritiek van de zuivere rede*. Zoals de innerlijke aanschouwing voorafgaat aan de uiterlijke aanschouwing, de tijd aan de ruimte zoals we die buiten ons ervaren, zo gaat de ethiek vooraf aan het recht.

Kant formuleert het verschil tussen het ethische en het juridische domein ook nog op een andere manier. Op beide terreinen is sprake van plichten, maar alleen in de ethiek richten die plichten zich op een doel. En dat doel is dan uiteindelijk de zedelijke menselijke persoonlijkheid, de *Menschheit*, dus het mens-zijn of de humaniteit van de mens.

De Rechtsleer

In de *Rechtsleer*, het eerste deel van zijn *Metafysica van de zeden*, werkt Kant om te beginnen zijn typering van het recht en het rechtsdomein verder uit. Zo stelt hij onder meer dat het in het recht gaat om de verhouding van de ‘wilskeuze’ (bewuste keuze) van de ene mens tot die van de andere, en niet om die van de wilskeuze tot de *wens* van de ander. Bovendien zegt hij dat het recht geen betrekking heeft op de *materie*, maar op de *vorm* van de wilskeuze van de betrokken partijen. In het recht wordt niet gevraagd welk voordeel de partijen hebben, of zouden kunnen hebben, bij de handeling die wordt beoordeeld; er wordt louter gekeken naar de formele rechtmatigheid van hun handelen. Zo komt hij tot de volgende formulering van de algemene rechtswet: *Handel uiterlijk zo dat het vrije gebruik van je wilskeuze met de vrijheid van eenieder samen kan bestaan overeenkomstig een algemene wet*.

De *Rechtsleer* bevat twee delen. Het eerste deel heeft betrekking op het privaatrecht, het tweede op het publiekrecht. In het privaatrecht gaat het om de betrekkingen tussen individuen. Binnen het privaatrecht

Immanuel Kant

Metafysica van de zeden

Voorwoord

205

Op de ‘Kritiek van de *praktische rede*’ moest het systeem volgen, de metafysica van de *zeden*, dat uiteenvalt in de metafysische basisprincipes van de *rechtsleer* en de dito basisprincipes van de *deugdleer* (als pendant van de reeds uitgebrachte metafysische principes van de *natuurwetenschap*). De hier volgende inleiding geeft een, deels aanschouwelijk, beeld van de vorm van dat systeem in de beide leren.

De *rechtsleer*, het eerste deel van de zedenleer, is nu datgene wat een uit de rede voortkomend systeem vereist dat men de *metafysica van het recht* zou kunnen noemen. Nu is echter het begrip ‘recht’ een zuiver, maar op de praktijk gericht begrip (toepassing op in de ervaring voorkomende gevallen); een *metafysisch systeem* van het recht zou dus wat de indeling ervan betreft ook rekening moeten houden met de empirische verscheidenheid van die gevallen om de indeling volledig te maken (wat een noodzakelijke vereiste is voor een systeem van de rede). Maar volledigheid van de indeling van al het *empirische* is onmogelijk, en mocht men er toch naar streven om haar ten minste te benaderen, dan kunnen zulke begrippen niet als integrerende delen tot het systeem behoren, maar alleen als voorbeelden in de opmerkingen worden behandeld. Daarom is *Metafysische basisprincipes van de rechtsleer* de enig juiste benaming voor het eerste deel van de metafysica der zeden, omdat met betrekking tot de toepassingsgevallen slechts een nadering tot het systeem, maar niet dat systeem zelf kan worden verwacht. We zullen hiermee daarom net zo te werk gaan als we eerder deden met de (eerdere) metafysische basisprincipes van de natuurwetenschap: het recht, zoals dat tot het *a priori* ontworpen systeem behoort, zullen we namelijk in de lopende tekst behandelen, maar de rechten die van betrekking zijn op bijzondere ervaringsgevallen bespreken we in soms uitgebreide opmerkingen, omdat anders wat hier metafysica is, niet goed onderscheiden zou zijn van wat empirische rechtspraktijk is.

206

Ik kan het zo vaak gemaakte verwijt van duisterheid, ja zelfs van opzettelijke onduidelijkheid in de filosofische uiteenzetting, die de schijn

van diepe inzichten moet wekken, het best proberen voor te zijn of te pareren door bereidwillig aan te nemen wat de heer *Garve*,¹ een filosoof in de echte zin van het woord, de plicht acht van iedereen, maar vooral van de filosoferende auteur; mijnerzijds kan ik aan de eis die eruit volgt alleen voldoen in de mate waarin de aard van de wetenschap die verbeterd en uitgebreid moet worden dit toelaat.

De wijze man eist in zijn werk *Vermischte Aufsätze* (p. 352 e.v.) terecht dat elke filosofische leer, wanneer de leraar de verdenking wil vermijden van duisterheid van zijn begrippen, *populair* moet kunnen worden (zó aanschouwelijk dat ze algemeen toegankelijk is). Ik ben het graag met hem eens, maar moet een uitzondering maken voor het systeem van een kritiek van het redevermogen zelf, en van alles wat alleen door de bepaling van die kritiek aan het licht gebracht kan worden, omdat dit behoort tot het onderscheid tussen enerzijds het zintuiglijke in onze kennis en anderzijds het bovenzintuiglijke, dat evenwel toch onder de rede valt. Dit kan nooit ‘populair’ worden, net zomin als een formele metafysica in het algemeen, hoewel de resultaten van de laatste voor het gezonde verstand (van een metafysicus, zij het zonder dit te weten) volkomen duidelijk gemaakt kunnen worden. Hier valt aan ‘populariteit’ (spreektaal) niet te denken, maar komt het aan op scholastieke *precisie* (die brengt de *taal van de school* met zich mee), ook al wordt die voor pedanterie uitgemaakt; want alleen op die manier kan een voorbarige rede ertoe gebracht worden om eerst zichzelf te begrijpen voordat ze zich aan dogmatische uitspraken waagt.

Wanneer echter *pedanten* zich aanmatigen om op kansels en in voor het volk bestemde geschriften met technische termen tot het publiek te spreken, die alleen voor de school geschikt zijn, dan kan dit net zomin de kritische filosoof worden aangerekend als de grammaticus de dwaasheid van de woordenzifter (*logodaedalus*). Alleen een persoon kan worden uitgelachen, niet de wetenschap.

207 De bewering ‘Vóór het opkomen van de kritische filosofie bestond er helemaal geen filosofie’ klinkt arrogant, egocentrisch en kleinerend voor wie nog geen afstand heeft gedaan van zijn oude systeem. – Om nu de schijn van deze aanmatiging te kunnen aantonen, moeten we de vraag stellen *of er meer dan één filosofie kan bestaan*. Er zijn niet alleen verschillende manieren geweest om te filosoferen en tot de eerste principes van de rede terug te gaan, teneinde daarop met meer of minder succes een systeem te funderen; er moesten ook vele pogingen van dit type worden